

ЗА НЯКОИ ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИ АСПЕКТИ НА РЕФОРМАЦИЯТА

Пилия Денкова

Протестантството започва своето съществуване в опит да реформира католическата църква. Протестът на Лутер е насочен не срещу християнството, респ. католицизма, а срещу алчността и жестокостта на духовенството, срещу порока и лъжата и израждането на чистото учение на Христос. Реформацията е насочена към възвръщане първоначалната чистота на християнството.

Реформацията е второто голямо деление/разцепване на християнството. През 1054 г. Източната и Западната християнска църква взаимно се анатемосват и слагат началото на Православието и Католицизма. Причините за първата голяма схизма в християнската религия формално се отнасят към въпросите на вярата, но в основата им стоят както догматическите спорове, така и претенциите за надмощие и влияние не само в областта на духа, но и в политически и социален план. Това не е изолирано явление в историята на тази религия. Достатъчно е да си спомним антикатолическото движение в Европа през XVI в. – Реформацията, която се приема за част от борбата на буржоазията против феодализма. Всички сили движещи Реформацията (бюргерство, дворянство, духовенство) вдигат религиозното знаме, но излизат и с определени политически искания. В историята на Европа Реформацията може да се определи като революция в религиозна дреха. Тя е насочена срещу институционалността и самовластието на католическата църква, определят я като социално-политическо движение. (Токарев, С. Религията в историята на народите. С., 1983, с. 335)

Според мен основата за разделението на християнската църква е борбата за власт – политическа и църковна, светска и духовна. Християнството преминавало през вековете, развивало се променяло себе си и света, но основната движеща сила на това движение била желанието за власт. Ресурсът, който имал християнството (последователи, организация, учение) го правел желано за всички, удоб-

но. Гъвкавостта и жилавостта, виталитетът на християнството му помагал да преживее всички тези векове на борби и разцепление. Променяйки се, то заздравявало позициите си, забивало все по-дълбоко корените си в съзнанието на хората, в културните пластове и социално-политическите реалности. Възщност позицията на християнството и неговите връзки с държавата и властта са му помогнали да оцелее праз вековете. Схемата християнство – власт – държава – власт – християнство може да бъде намерена и в съвременното общество. С. Хънтингтън казва, че англиканското протестантство е не само основа за формиране на американската нация, но един от принципите за идентификация на американците действащ и в наши дни – до 1990г. (Хънтингтън, С. Кои сме ние, С., 2004, с. 59)

Така представената интерпретация е една от възможните по отношение на християнството и неговото участие в историческия процес. Погледнато от друга страна, може би нашите претенции за тълкуване на тази реалност са неоснователни. Може би не християнството е използвано за политически и властови претенции, а то е използвало света, за да може да се разраства, да черпи сили и идеи, да живее. Истинската религия пребъдва през векове, за да достигне до своят апогей – край на нашата историята и началото на нейната собствена (използваните понятие са условни, за вярващия всичко в този свят е от Бога и в този смисъл, то няма друга цел, предназначение и принадлежност). Логично не светското, а духовното – религиозно християнското начало е в основата на света. Бог е Началото и Краят, Истината и Пътят. Всичко останало в този свят е суета и преход, средство, а не цел. Цел може да бъде само човекът, неговото духовно и нравствено израстване.

Реформацията – *Reformatio* – лат. – преобразуване, по своя първоначален замисъл е църковно движение насочено към преобразуване на църквата в духа на евангелските идеали, но за да разберем по-добре ролята и значението на Реформацията както в миналото, така и днес е необходимо да представим причините за възникването ѝ. Като предпоставки и двигател на Реформацията се посочват не само политико-социалните проблеми на Лутеровите съвременници. Както вече беше споменато причини могат да се открият и в самата история на християнството – борбата за власт и надмощие на различните християнски деноминации, но нека още веднъж подчертаем,

че по времето на Реформацията политиката все още не може да се отдели от опеката на църква, че в Западна Европа модусът на социалното и обществено устройство е под „шапката” на папоцезаризма.

Д. Фурман в „Религия и социални конфликти в США”, Москва 1891 г., посочва няколко външно-религиозни причини довели до този „бунт”:

– Католическата църква, по думите му, построява „чудовищна теология” и поставя „организационна и култова ограда около писанието”. Логично следствие на тези събития е забраната за четене на Библията от миряните и превода ѝ на простонароден език. Това, че бунтът не е тръгнал от миряните, които са имали не по-малко от духовенството поводи и причини да се противопоставят на религиозния монопол е, че те са били поставени изцяло под силната власт на църквата – духовна и физическа.

– Богатството и разкоша на римокатолическата църква в сравнение с бедността и скромността на първоначалното християнство.

– Централизацията на властта в римокатолицизма води до усложняване на култа и догматиката, формализация и йерархизация, която отдалечава религията, респ. вярата от обикновените вярващи. Решенията на новите/непризнатите от православие Вселенски събори задълбочават границата и различията с първоначалното християнство и римокатолическата църква сама върви по пътя към Реформацията.

Дейците на Реформацията – Лутер, Калвин, Цвингли и др. разработват протестантската **философия**. Те противопоставят умозрителната философия и теология, насочена към познанието на Бог и атрибутите му на Богооткровената теология, чиито предмет е спасението на грешника. Протестантството се отказва от рационалното доказателство за битието на Бога в името на учението за Божественото откровение. За авторитет, реформаторите признават само Св. Писание, не преданието и не църковния институт. Едно то големите постижения и прогресивна идея на протестантството е преводът на Библията на народен език, първо на немски, а в последствие на всички европейски езици. Това е още една стъпка по пътя на освобождаването на човека от властта на църквата и духовенството. Католическата църква е смятала, че миряните нямат право да четат и да тълкуват Светото писание. Способни на това са само духовниците.

Църквата е използвала тази забрана, защото четенето на текстовете на чужд, неразбираем език сплотява хората от религиозната община, прави ги съпричастни към някакво тайнство. Този неразбираем текст можем да сравним с йерофаниите, сакралното присъства в нашия профанен свят и макар да не можем да го разберем, то ни говори, има отношение към нас. Тази тайнственост спомага за властта на църквата над обикновения човек. В този случай вярващият не разбира, а преживява религията и затова детайлното познаване на свещените текстове не е задължително, за наличието на вяра. Миряните познават само части от тези свещени текстове, които са огромни и наистина, дори и в днешно време малко хора са запознати с тях. Така е било преди Реформацията. Тънещата в невежество, непросветена народна маса е много лесен обект за управление и манипулации. Учението на църквата търпи развитие и промени в хода на историята. Църквата разполага с властта да тълкува Библейските текстове и да налага на миряните своята доктрина.

Реформацията слага акцент върху библейските текстове, прави ги достъпни за всеки един вярващ. Цвингли смята, че важно е само ясно и категорично казаното в Библията. Всяко тълкуване и символно разчитане на текста е невалидно, измислено от хората. Библията е основен и единствен закон. Всяка неяснота или противоречие не е от текста, а от четящия. Писанието има само едно значение и то е ясно и категорично.

Несъмнено реформаторското движение първоначално било чисто религиозно – 95-те тезиса на Лутер насочени към учението за свръхмерните заслуги на светците и целящи да сложат край на спекулацията с продажбите на индулгенции. Но то се разрастнало и не само автори от руската школа намират политически аспекти в него и в последвалото бурно разпространение на протестантизма. Жак Боберо (вж. „История на протестанството”, ИК „Кама”, 2004 г.) смята, че протестантизмът не би оцелял без силната политическа подкрепа на своето време. Дори при обсъждането на „чисто” теологически въпроси – срещата в Марбург – има политически последици. Несъмнено преплитането на политическата и религиозна реалност в онова време е неизбежно, такава е структурата – моделът на тогавашния социум. Религията е част не само от политическия живот, но и основен фактор в живота на индивида, тя е определяща и неиз-

менно присъства във всеки един момент от живота на човека. Секуларизацията все още предстои. Голям принос за нея/десакрализацията ще има Реформацията. Религиозното движение насочено към реформа на католическата църква, което успява да се „пребори“ с колоса на Средновековието и става носител на изцяло светски идеи и промени. Може би това е единственото по рода си религиозно движение в историята на човечеството, което изчиства света от религията (тук визирам институцията), дава на социума свобода, сваля оковите и спомага за разделянето на светската и религиозната сфери. В този смисъл не бихме оспорили, че протестантизмът има власт не само в полето на религиозните общности, но и общочовешки/глобален аспект. То е носител не само на новия тип религиозност, но и на новият тип обществена организация. Не бихме могли да го разглеждаме само от аспект на теологическата проблематика. То е по-скоро бунт срещу институциите на католицизма, продукт, резултат, двигател на новите отношения в обществото на всички нива. От друга страна, по онова време решаващата сила, която е можела да окаже такова огромно влияние и да направи промени в обществото е била само и единствено религията. Докато в днешния свят основен фактор управляващ и направляващ света е политиката и политическата власт по онова време с такъв авторитет, влияние, власт и ресурси е разполагала само религията.

Още в зората на своето съществуване протестантизмът влиза в тесни връзки и сътрудничество с политиката. Неговото идване е подготвено с промените в обществено-политическия живот и предполага такива и за в бъдеще. Лутер иска реформа в Римокатолическата църква, показва голяма част от недостатъците ѝ, позволява си открито – извън средите на духовенството – да говори за това. В този исторически период това е повече от новаторство, това е бунт, преврат. Църквата е неразривно свързана с държавата, политиката и властта, те са взаимно предполагащи се. Претенциите на Римокатолическата църква да бъде пряк наследник на св. Петър, забраната за четене на Библията от миряните, учението за свръхмерните заслуги на светците – индулгенциите и др. са в основата на създаването и поддържането на установения социален ред по онова време. Една реформа в църковния живот има сериозен отзвук, реална власт не само над вярващите, но и на политическо ниво. Тази характерна

черта на протестантството се запазва през вековете – воля и власт за промяна. Реформацията секуларизира църковната институция, но посредством сакрализацията на света на ниво индивид.

Според Фурман (цит. съч.) Реформацията действа в три различни аспекта:

1. Теологически – завръщане към първоначалното/ата чистота на християнството, към текстовете на Библията и към самия Христос.

2. Морален – Реформацията критикува алчността и покварата на свещеничеството, които ярко контрастират на качествата набожност и милосърдие; борбата за светска власт, а не насоченост към духовността.

3. Вторият аспект придобива политически измерения, поради сливането/тъждеството на властта на клира и църковната институция с политическата и светска власт.

Реформацията според Фурман е и „воля да се осигури автономия на националната религия срещу господстващия ойкуменизъм на Рим.” В този смисъл и Бердяев Н. посочва, че Реформацията е една от причините водещи до обособяване на отделните нации на Запад. Според него духът на католицизма не би довел до такава крайна атомизация и партикуларизация. „Реформацията и хуманизмът дават духовна почва само за изключително самоутвърждение и самозатваряне, те разрушават идеята за вселенността.” (Бердяев, Н. „Новото средновековие”, В. Търново, 1995, с. 44–45) Бердяев смята, че индивидуализмът, който според него е до голяма степен резултат от Реформацията, води до национализъм.

Бихме могли да наречем протестантизма „Коперникански” преврат в сферата на религията. Човекът отново заема централно място в универсума. Наред със свободата, която той получава от католицизма, на него му се вменияват огромни отговорности. Това е свободата „за” по Е. Фром. Възможността за лично общение с Бог без посредничеството на църковната институция. Вниманието на човек се насочва към тук-и-сега реалността. Вебер смята, че протестантизмът и по-конкретно пуританизма внушава на хората, че техен дълг и задача е да ръководят земните дела следвайки своето призвание. (Уилсън, В. „Религията в социологическа перспектива”, В. Търново, 2001, с. 87) Успехът, при изпълнение на призванието в този свят, се превръща в цел и неофициално се приема за символ на

избраните индивиди в другия, бъдещия живот. В рамките на протестантската етика човек приема своите светски задължения както монахът – духовните. Разделението на труда на светски и духовен(в служба на Бог) трябва да се премахне. Всеки човек работи в служба на Бог и израз на всеотдайността и вярата му са успехите му в земното за прослава на Бога. Добрите дела вече са ценни сами по себе си, а не защото в замяна ще получиш благодат или Рай. Човекът, продължава Уилсън, трябва сам да бъде съдия на постъпките си и да отговаря пред съвестта си. Между човек и Бог не може да има посредници. Ролята на църквата като спасител на душите отпада, нейните правомощия се ограничават до преподаване на Божия закон и предлагане на духовно ръководство (Уилсън, Б. Цит. съч., с. 88).

Няколко са основните идеи на протестантизма, които дават мощен стимул на развитието на науката и икономиката. Като „освобождава” човек от оковите на църковната институция протестантизмът му дава свобода на действие и развитие в този свят. Посочването на ценността на тукашния живот и човешките отговорности – управлението на света в прослава на Бога, издигането на личния морал и новата трудова етика са постижения на протестантизма малко или много довели до формирането на съвременното общество.

Друга основна идея на протестантизма, която въпреки чисто теологичния си характер оказва голяма влияние в сферата на индивидуалния и обществения светски живот е учението за спасението и за предопределението – човек не може да избегне съдбата си, но не може и да знае каква е тя. Всеки един човек може да бъде избран или не. Това е безразлично по отношение на заслугите му, т.е. те не водят до получаване на Висша благодат. И все пак успехите се приемат за знак, както вече споменахме по-горе. Отношението към труда и успеха се приема за знак, че човек е спасен. Изискването за труд е морално изискване. Това е цел, която отговаря на духовния дълг. Богатството и социалното положение, работата и честния труд са външни признаци на спасението.

Реформацията е предвестник на съвременната организация на обществото, носител на прогресивни идеи, религиозна, социална и политическа промяна. Тя предполага, създава, проправя път на новото, обръщайки взор към „старото” – първоначалното християнство. Едно от следствията на движението, както вече споменахме, е

разделяне сферите на влияние на религията и поликата, респ. държавната власт. Но колко далече са принципите, които Калвин защитава и прилага дори на практика при управлението си в Женева, от застъпваните от Лутер и др. протестантски лидери виждания по въпросите за разделението на светска и духовна власт. Калвин смята, че властта трябва да следва християнските принципи и закони, а управниците са само слуги на божествената справедливост. „Коперниканският преврат“ на Реформацията, освобождаването на човек от властта на църквата, всъщност се оказва външна поза и неосъществима мечта на свободния човешки дух. Изходен пункт в учението на Калвин е догмата за предопределението. Бог вижда и знае бъдещето и всички, които ще бъдат спасени са избрани още в началото на времето. Човешката съдба дали човек ще бъде спасен или не, е предопределена от Бог и не може да се измени независимо от настоящият ни живот. Според доктрината на католическата, а и на източноправославната църкви, добродетелният живот изпълнен с вяра и добри дела е гаранция за бъдещето спасение. Калвин отрича възможността човек да може да измени съдбата си предопределена от Бога, но може да се досети каква е тя, в зависимост от успехите си в сегашния живот. Показателни са професионалните постижения, трудолюбието, спазването на моралните повели и подчинението на определената от Бога власт. Избраният човек е отдаден на професията си, живее скромно и пестеливо, далече от плътските наслади и разгулния живот. Светската власт в лицето на държавата се смята за необходима принуда и следствие грехопадението на човешкия род.

Социалните възгледи на Калвин са доста радикални даже за средите на прогресивните реформатори. Промените, които Лутер предлага да се осъществят в своите известни тезиси се ограничават до малки корекции в някои аспекти на католическото учение за опрощението на греховете, свръх мерните заслуги на светците и индулгенциите. За годините 1541–1564 на практика Калвин ръководи женовската консистория. Създава общество изцяло подчинено на библейските писания и принципи. Налагането на ”духовната” власт и модела на Калвин в светското управление е свързано с период на жестоко управление и тотален контрол над светския/политическия и личния живот. Калвин създава строг морален кодекс, основан на Библията и задължителен за всички граждани. Църквата става реален

управник на града, като основно насочва усилията си към налагане на строг морален ред и дисциплина. Реформата, която Калвин налага се дължи на неговите радикални възгледи. Той е съгласен с Цвингли, че всичко намиращо се в Библията отнасящо се до вярата, трябва да следва стриктно, а онова, което не е ясно изразено и директно казано да се отрича, т.е. да не тълкува и преиначава. Но допълва Калвин, не само вярата трябва да се основава на Светото писание, но църковната и политическата организация, цялото общество трябва да е подчинено и организирано на базата на този буквалистки прочит на Библията. Организацията на църквата, която Калвин прилага на практика е взета от деянията на св. Апостоли и включва четири нива:

1. Пастори – пет човека, които реално упражняват властта и са авторитет по въпросите на религията и вярата.

2. Учители – голяма група хора, чието задължение е било да обучават народа.

3. Старейшини – дванадесет човека (по примера на апостолите), които се избират от общинския/градския съвет. Тяхно задължение е било да надзират всичко и всички в града.

4. Дякони – От седемте в деяния на апостолите те са били определени да се грижат за бедните, болните, възрастните и вдовиците.

Трансцендентният Бог на протестантизма се разбира във вярата и личната отговорност, моралния, семейния и трудовия дълг. Той не търси посредничеството на земните институции, а се изразява в самоконтрола и съвестта на индивидите. Именно затова протестантството отхвърля мистицизма, сакралността на ритуалите, отрича земната религия – това, което наричаме секуларизирано християнство – изцяло земна и светска институция, която обаче се позовавала на друга реалност. При протестантизма се изгражда нов, както казва Уилсън „по-професионален” църковен стил насочен към „пастирската грижа, груповото ръководство, управлението на църквата и неформалното общуване...” (Уилсън, Б. Цит. съч., с. 92).

Една от причините за огромния успех на реформаторското движение е разработването на цялостна система от възгледи още от самият Мартин Лутер. Той не се ограничава само в богословската проблематика и в проповедите си и трудовете си наред с чисто религиозните идеи полага основите на една нова социално-етическа кон-

цепция. Както вече споменахме предпоставките за раждането на протестантизма се откриват както в историята на християнството и по-специално на римокатолицизма, така и обществено-икономическата действителност. Спорът, който М. Лутер повежда излиза извън пределите на религиозната проблематика и това според мен е способствало за развитие и разрастване на движението. Ако би останал само в границите на самата църква, този опит за промяна можеше да бъде потушен, преди да е прераснал в бунт. Всъщност ограничаване до чисто религиозното, при критика отправена към римокатолицизма от онова време едва ли е било възможно. Като хегемон в Европа, църквата е диктувала не само религиозната сфера, но и всички останали сфери на обществения живот.

Лутер разработва теология на двете царства. Според него съществуването на земното царство дава голяма самостоятелност на човека. Този свят не е вечен и съществува в едно непрекъснато „есхатологично напрежение“. (Боберо, Ж. „История на протестантизма“ ИК Кама 2004, с. 18.) Земното управление е израз на Божията любов, която се проявява въпреки греха. С протестантството започва ярката детерминация на обществените сфери, разделянето на религиозното и светското. Разбира се за всеки вяращ всичко, което е, е от Бога, но няма човек, който да може да съди и опрощава греховете.

В „Трактат за земната власт“ от 1523 г., Лутер определя правомощията на държавната власт, изхождайки от теологията на двете царства само в сферата на външното, земното. Вярата не се нуждае от закон или институция, нейн източник е Божието слово. Така ясно можем да посочим, че още от своето „раждане“ протестантизмът е тясно свързан с проблемите на властта. Реформацията е не само религиозно движение, а опит за прекрояване на обществените отношения в тогавашния свят. „Освободени“ от властта на римокатолическата църква, хората се озовават в свят на хаоса, беззаконието и анархията. Селските воители, размириците и гражданското неподчинение сочат на водачите на движението, че има нужда от ясна позиция по въпросите на държавното управление. Един от последователите на Лутер – Филип Меланхтон подчертава, че макар да няма власт над небето, земният управник трябва да прилага не само политически и морален, а също и религиозен ред.

Лутер застъпва идеята за равенство, равно достойнство на всички пред Бог и свободата на човешката съвест като неотменим Божи

дар. Пледира за ясно разграничение на духовно и светско. Тази идея на Реформацията е следствие от тоталния контрол, който католическата църква налагала в светския живот на Западна Европа. Светското царство е отделно от духовното – религиозния живот, и включва сферата на човешките отношения, които са регламентирани чрез закони и предписания. Това са стопанството, търговията, семейството и т.н. Държавата е институтът, който посредством властта и властващите поддържа реда и „осигурява живота и спокойствието на християните.“ (Стоянов, Ж. „Социалната философия“, Албатрос, 1997, с. 70–72). Тази власт е изкуствено създадена и се поддържа с помощта на закони. Тя служи на общия интерес и е насочена срещу злото и престъпленията в обществото. Светската власт трябва да е насочена към плътта, към тленния живот на индивида и не бива да се опитва да налага религиозни или други вери и да оказва контрол върху духовния живот на индивида. Тази власт се отнася само до външното поведение на хората. Нейните закони не са абсолютни и могат да бъдат променяни при нужда и в зависимост от реалното положение на обществените отношения. Има един висш Божествен закон, който е еднакъв за всички, абсолютен и неподвластен на времето. Следва естественият закон, който е присъщ на всяка общност. Следват имперските или държавните закони, които се опират на естествения и регламентират светското управление. И регионалните/местните, които действат само в определена държава или местност.

Тази огромна социо-религиозна промяна се осъществява трудно и не рядко с принуда, особено в селата, където смяната на религиозната (и бихме добавили социално-политическата) доктрина се налага от местния принц.

Промените съпътстващи реформаторското движение се откриват във всички сфери на общественно-политическия живот, но неговата сила акцентът му е на сочен към индивида. Новото място на човека в универсума, изграждане на съзнание за собствената ценност, отговорности и възможности е според нас най-голямото постижение на Реформацията. Силата и увереността в собствените способности на отделния човек прави силна държава. Реформацията поставя на преден план индивидуалната, личната среща на човека с Бог. Лутер и Калвин отричат възможността човек да върши добро без наличието на Божия благодат (Никонов, К. И. „Современная христианская ан-

тропология” М., 1983, с. 47). Човек е *peccator in re, iustus in spe* – грешник в делата и оправдан в надеждата. Човек е цялост изтъкана от противоположности – плът-дух, битие-небитие. Според Калвин човек е подчинен на предопределението. С греха той губи не само способността да върши добро, но и интенцията за добро. Човек или е избран, или не е, вратата е налице при предопределените да се спасят. Човек е инструмент, чрез който се осъществява божествения план, а този план ние хората не можем да променяме. Фатализмът на Калвин може да се тълкува двояко. Ограничението, което той налага на човешката свобода за действие е ограничен в рамките на възможността за спасение. По отношение на земния живот такова ограничение не съществува. Протичането на тукашното съществуване е белязано с Божия промисъл и нашите действия и постъпки не могат да го променят.

Протестантството се стреми и е насочено към влияние на цялостната човешка личност, намесва се активно във всички сфери на човешката дейност, а не само към духовната. То действа на ниво индивид и религиозна община, но не бива да се подценява силата на неговият потенциал за оказване на влияние на по-високо ниво – политика, държава.

Дефиницията, която Вебер дава за власт. „... възможност за човек или за група от хора да наложат своята собствена воля в ориентирание на едно социално действие, дори при съпротива на други участници в него.” (Вебер, М. „Социология на господството; Социология на религията”, С., 1992, с. 21), според нас насочва вниманието ни към властта, която католическата църква е упражнявала в годините на своята хегемония. Реформацията отхвърля принудата и тоталния контрол, предоставя на индивида право на свободен избор, като налага модусът на господството – „По дефиниция господство (*Herrschaft*) ще се нарича възможността да се срещне подчинение сред дадена група от хора за специфични (или за всички) заповеди, т.е. не всеки вид възможност да се упражнява власт (*Macht*) и влияние върху други хора... Всяко истинско отношение на господство включва определен минимум от **желание** (к. на а.) за подчинение, следователно **интерес** (к. на а.) (вътрешен или външен) от подчинението.” (Вебер, М. Цит. съч., с. 63)